

ВІКЕНЦІЙ КАНСТАНЦІН КАЛІНОЎСКІ І МАРЫСЯ ЯМАНТ: МІФ І КАХАННЕ

Ненадавен Аляксей Міхайлавіч

загадчык кафедры грамадскіх дысцыплін і права Бабруйскага філіяла
Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта;
доктар філалагічных навук, прафесар
(г. Бабруйск, Беларусь)

Так ужо атрымалася, што жыццё самога нацыянальнага беларускага героя і падзеі, якія разгортваліся вакол яго ці ў якіх ён прымаў непасрэдны ўдзел, пастаянна міфалагізаваліся. І найперш не для таго, каб узвысіць асобу Каліноўскага, а хутчэй для таго, каб выкарыстаць яе ў сваіх палітычных, найперш, мэтах і задачах. Выходзіла нават, што за тое, каб ён папераменна станавіўся то палякам, то літвінам, то літоўцам, то беларусам змагаліся не асобныя даследчыкі, а цэлыя ... народы. І ўсё вынікала з пэўнай палітычнай сітуацыі, якая, безумоўна, падагравалася імкненнем нека "падглядзіць", прыстасаваць хаду падзей вакол паўстання 1863–1864 гадоў да сваіх нацыянальных інтарэсаў.

Міфутварыўся нават вакол імя Каліноўскага. Дакументальна пацверджана, што наш персанаж меў два імёны – Вікенцій (ад хрышчэння 6 лютага 1838 года) і Канстанцін (ад хрышчэння 4 красавіка 1838 года). У далейшым Каліноўскі усюды падпісваўся як Вікенцій Каліноўскі і толькі некалькі разоў ім пазначана Вікенцій Канстанцін. У рускай мемуарна-гістарычнай літаратуры пісалася, вядома ж, Канстанцін, у польскай – Канстанты, а ва ўкраінскай – Косць. Напярэдадні 1917 года беларускія дэмакраты называлі яго яшчэ і Касцюком, што было блізкім да палескай дыялектнай формы гэтага імя. Даходзіла нават да анекдатычнага. Па словах А. Смірнова, некаторыя даследчыкі паўстання і проста савецкія гісторыкі пісалі ў сваіх працах: “Віктар (старэйшы брат К. Каліноўскага. – А.Н.) – гэта той жа самы Кастусь” [2, с. 244].

Упершыню Кастусём Каліноўскага назваў невядомы аўтар, які схаваўся за крыптанімам, у газеце “Савецкая Беларусь” (1923 год). Афіцыйна гэтае імя адносна Каліноўскага ўжыў Е. Міровіч у сваёй гістарычнай драме “Кастусь Каліноўскі” (1923 год). З таго часу ў нашай гістарычнай і мастацкай літаратуры так і ўкаранілася, што нацыянальнага героя называюць крыху відазмененым імем. Прытрымліваемся гэтага варыянту і мы, бо так ужо “ўзаконілася”.

Тое ж самае можна ў нейкай ступені гаварыць і адносна псеўданімаў (ці чужых імёнаў), пад якімі хаваўся К. Каліноўскі. Агульнавядомы факт, што ўжо пачынаючы з восені 1862 года, ён знаходзіўся на нелегальным становішчы. Даследчыкі пералічваюць асноўныя з іх, а магчыма, што і толькі вядомыя да гэтага часу: Макарэвіч, Чарноцкі, Хамавіч або Хамуціус, Вітажэнец [1, с. 8]. Праўда, у арыкуле А. Смірнова “Кастусь Каліноўскі” з кнігі “Героі 1863 года” згадваюцца яшчэ “чыстыя” псеўданімы: Хам і Хамут. “У якасці прыкладу Малахоўскі ўказваў на Гродзеншчыну, “дзе адзін з нашых (“Хамут” – пакінь гэта для сябе), камісар таго ваяводства выдатна арганізаваў грамадзянскую адміністрацыю, забяспечыў атрадам лепшую сувязь і дастаўку правіянту і тым самым забяспечыў ваенны поспех” [2, с. 273].

Але, відаць, самая вялікая колькасць усемагчымых міфаў, міфічных, а то і напauфантастычных гіпотэз, тэорый, гісторый звязана з адзіным вершам К.Каліноўскага “Марыська, чарнаброва галубка мая”. Не здзіўляе таму, што самы знакаміты са знаўцаў літаратурнага працэсу ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя, а таксама перыяду паўстання 1863–1864 гадоў Г. Кісялёў вымушаны быў лішні раз даводзіць найбольш “кемлівым” даследчыкам (такі своеасаблівы “адлуп” атрымаў ад яго В. Шалькевіч): “Своеасаблівая кантраснасць, двухадрасавасць верша ставіць у тупік некаторых сённяшніх даследчыкаў, якія штучна дзеляць гэты твор на два вершы: “Марыська, чарнаброва галубка мая”, прысвечаны нарачнай Марыі Ямант, і “Калі за нашу праўду Бог нас стаў караці” – развітанне з беларускім народам. Думаецца, што рэальных падстаў для гэтага няма. Верш раскрывае здзіўляючую цэльнасць

асобы рэвалюцыянера – трапяткія, пяшчотныя радкі, звернутыя да любай, досыць арганічна спалучаюцца ў ім з набатнымі зваротамі да роднага народа, горыч паражэння, развітання з каханай змяняецца ўпэўненасцю ў лепшую будучыню не для сябе (паэт не мае на гэты конт ніякіх ілюзій), а для тых абяздоленых, за шчасце якіх змагар аддае жыццё. Зрэшты – і для сябе таксама. Рэвалюцыянеру і мысліцелю, які ўяўляў жыццё людзей на зямлі як непарыўную, поўную сэнсу і значэння змену-чараду пакаленняў, неабьякава пасмяротнага памяць аб ім (“...І часам спамяні пра Яську свайго...”)[1, с. 20].

Толькі яшчэ задоўга да В.Шалькевіча такая думка існавала ў беларускім літаратуразнаўстве. А. Мальдзіс пісаў: “У “Лісце з-пад віселіцы” прыведзены адзіны вядомы нам верш Каліноўскага – “Марыська, чарнаброва галубка мая”. У ім аўтар выказвае сваю гаркоту, якая выклікана паражэннем паўстання... Аднак аўтар далёкі ад песімізму. Ён верыць, што народ яшчэ паднімецца на барацьбу, дачакаецца лепшага дня” [1, с. 346–347].

Не здзіўляе, што доўгі час Марыська з верша не мела прозвішча, і таму сцвярджалі, што сапраўды гэта “чыста” патрыятычны верш і скіраваны ён не да прыватнай асобы, а да Радзімы, Беларусі ўвогуле. Такую трактоўку мне самому даводзілася чуць яшчэ некалі ў сярэдняй школе. Праўда, паступова ўсё пачало праясняцца і неўзабаве ўжо гераіня мела і ўласнае прозвішча – Ямант.

Нарадзілася яна ў Вільні. Яе бацька – Тадэвуш Ямант – меў чын надворнага саветніка. Таму змог даць сваім дзецям добрую адукацыю. Сама Марыя закончыла прыватны пансіён, валодала некалькімі замежнымі мовамі, выдатна арыентавалася ў тагачаснай гісторыі і літаратуры.

Пазнаёміліся Кастусь і Марыя недзе на пачатку 1861 года ў Вільні на кватэры Ямантаў. Іх звёў роды брат дзяўчыны – Юзаф. Сам ён усяго на два гады пазней за Каліноўскага паступіў на вучобу ў Пецябургскі універсітэт і там, у радах арганізацыі “Агул”, адбылося ягонае знаёмства, якое потым перарасло ў шчырае сяброўства, з будучым кіраўніком паўстання.

Таму не здзіўляе, што Кастусь і Марыя горача пакахалі адзін аднаго. Але здаецца, што лёс з самага пачатку быў супраць іхніх цесных адносін. Каліноўскі так і не змог уладкавацца на працу ў Вільні, нягледзячы на прагэцый шматлікіх сяброў, і таму вымушаны быў прыезджаць у “сталіцу краю” наездамі: і па справах рэвалюцыйных, і трэба думаць, каб пабачыцца з дзяўчынай. Агульнавядома і іншае, што расстанні толькі ўзмацняюць пачуцці закаханых. Менавіта так атрымалася і тут. Справа іхніх узаемаадносін імкліва рухалася наперад. Усё як і мае быць! Вядома нават, што заручыны паміж маладымі людзьмі адбыліся недзе ў канцы 1861 ці на самым пачатку 1862 года. На іх прысутнічалі бацькі з абодвух бакоў. Жаніх па традыцыі падараваў сваёй абранніцы пярсцёнак, а ўсім яе родным паднёс каштоўныя падарункі.

Магчыма, што хутка магло б прыспець і вяселле. Толькі яму не наканавана было адшумець, бо Кастуся ў самым пачатку 1864 года арыштавалі. Не абмінуў цяжкі лёс і сям'ю Ямантаў. Сама Марыя таксама была зняволена. Вось што згадала пазней пра арышт усёй сям'і родная сястра Людвіка Радзевіч: “Аднойчы раніцай я была разбуджана весткай, што ноччу зграя жандармаў нечакана з'явілася ў доме маіх бацькоў і пасля пільнага вобыску ўсіх, хто быў там, пачынаючы ад брата Юзафа, арыштавалі, а дом апячаталі. Забралі бацьку і маці, людзей паджылых, вядомых і паважаных у горадзе, тры сястры: Марыю, Алену і Схаластыку (яшчэ непаўнагадовую), а таксама служанку Карусю” [4].

Вядома ж, Кастусь як асоба рашучая і чэсная любым шляхам імкнуўся адвесці страшную бяду ад сваёй каханай і яе родных. Ён трымаўся мужа і нічога лішняга не сказаў і не раскрыў следчым. Больш за тое, мужнасць яго праявілася і ў тым, што ён не выкручваўся, не спрабаваў хоць неяк уратаваць уласнае жыццё. Каліноўскі ўвогуле адмовіўся адказваць на пытанні адносна прозвішчаў удзельнікаў паўстання і іхняй ролі ў ім, сказаўшы пры гэтым: “Выпрацаваўшы працай і жыццём свядомасць, што калі грамадзянская адкрытасць складае дабро, то шпіянаж зневажае чалавека, што грамадства, пабудаванае на іншых пачатках, не мае права на гэты назоў, што следчая камісія, як адзін з органаў грамадскіх, не можа адмаўляць у мне гэтых пачаткаў, што сведчанні мае пра асоб, якія даюць чыстасардэчныя прызнанні ці пра якія следчая камісія даведлася іншым шляхам, не могуць спрыяць уміратварэнню краю” [2, с. 284].

Нават ворагі паважалі ягоную мужнасць і непахіснасць. Адзін са следчых чыноўнікаў па гэтай справе – Масолаў напісаў у сваіх успамінах: “Яму (Каліноўскаму, – А.Н.) далі пяро і паперу і дазволілі вольна выкладваць свае думкі. Ён напісаў выдатнай рускай мовай даволі цікавае разважанне аб адносінах рускай улады да польскага насельніцтва Заходняга краю, у якім, між іншым, выказаў думку аб нетрываласці сапраўдных дзяржаўных дзеянняў і поўную агіду да рускіх чыноўнікаў, якія прыбылі ў край. Каліноўскі ўсведамляў, што з ягоным арыштам мяцеж непазбежна патухне, але што ўрад не здолее скарыстацца набытымі выгодамі” [2, с. 285].

Увогуле, кіраўнік паўстання надзвычай годна трымаўся перад сваімі царскімі апанентамі, нават нягледзячы на тое, што знаходзіўся ў турэмным засценку, і выдатна разумеючы, што яго чакае ў выніку “справядлівага” разбіральніцтва. Каліноўскі напісаў, што катэгарычна адмятае абвінавачванне ў варожых дзеяннях супраць Расіі і разрыве дзяржаўнай агульнасці з ёю, падкрэсліў, што пытанне аб дзяржаўным будаўніцтве ён падпарадкоўвае барацьбе за забеспячэнне народнага шчасця. Ён адкрыта аб'явіў сябе ворагам парадкаў, якія пазбавілі польскі, беларускі і літоўскі народы дзяржаўнасці і элементарных умоў для развіцця культуры.

Не баяўся ўжо нічога і смела выказаў усё набалелае: “Я мог прыйсці да такога заключэння, што Расія дабіваецца поўнага з сабою зліцця Літвы, быццам бы для прадстаўлення шчасця тутэйшаму народу. Я не праціўнік шчасця народнага, я не праціўнік і Расіі, калі яна жадае нам добра, але праціўнік тых бядотаў і няшчасцяў, якія наведваюць край наш няшчасны” [2, с. 286].

К.Каліноўскі нават патлумачыў сваю грамадзянскую асабістую пазіцыю: “У маёй свядомасці я злачынца не па пераканні, але па збегу абставін, а таму няхай і мне будзе дазволена цешыць сябе надзеяй, што ствараецца народнае шчасце. Дай Бог толькі, каб для дасягнення гэтага нашчадкі нашы не прайвалі лішняй братняй крыві” [2, с. 286].

Можна сказаць, што апошнія сцверджанне – гэта і апошняя рамантычная надзея нацыянальнага героя. Толькі адпраўленых у ссылку, і неабавязкова за ўдзел у паўстанні, але і за тое, што не даносілі ўладам, што давалі прадукты і вопратку, што дэманстравалі на насілі жалобу па загінуўшых і г.д., было больш за 38 тысяч! А яшчэ тых, хто загінуў у адкрытых баях, хто памёр ад ран, хто быў пакараны смерцю да афіцыйнага падаўлення мяцяжу. Край панёс невыносна цяжкія страты, бо, акрамя гэтага, мноства людзей з’ехала за межы Расійскай імперыі, уцякаючы ад праследаванняў і пакаранняў. Большасць з іх на этнічную радзіму ніколі так і не вярнулася.

Таму нават у такіх цяжкіх абставінах, калі любое слова, любое непрадуманнае дзеянне магло прывесці да страшных наступстваў, сям’я Ямантаў была на слыху і, вядома ж, многае нашаптала дадаткова нядобразычліўцы і здраднікі. У турмах хапіла месца ўсім. Па волі ўсё таго ж пакручастага лёсу вокны былога дамініканскага кляштара, дзе знаходзіўся пад следствам Каліноўскі, і вокны былога кляштара місіянераў, дзе пад аховай утрымлівалася Марыя Ямант, выходзілі на адзін і той жа турэмны двор.

Па словах Людзвікі Радзевіч у гэты кароткі перыяд закаханым маладым людзям вельмі паспрыяла цётка Марыі з боку маці – Ядвіга Макрыцкая, шляхцянка з Ашмянскага павету. Менавіта яна, карыстаючыся жыццёвым вопытам, прыроджаным розумам, кемлівасцю і ... звычайным хабарам, дабілася таго, што ёй дазволілі сустрэчы з К. Каліноўскім і М. Ямант. Мала гэтага, аказваецца, што іменна ёй мы павінны быць удзячны за тое, што да нас дайшоў адзіны верш палымянага рэвалюцыянера, бо цётка перадавала лісты Кастуся на волю і да дзяўчыны.

Няма ў гэтым вершы вялікай паэтыкі і вобразнасці, але ёсць пачуццё кахання, светлай падзякі да Марыі за тое, што яны прабылі пэўны час разам, што ў іх былі свае радасці і таямніцы, надзеі і спадзяванні. Вядома ж, балюча чытаць радкі, дзе аўтар уласнае шчасце нібы перадае сваёй адзінай і ўсяму беларускаму народу.

*Марыська, чарнаброва галубка мая,
Гдзе ж ся падзела шчасце і ясна
доля твая?
Усё прайшло, – прайшло, як бы не
бывала,
Адна страшэнна горыч у грудзях
застала.*

Павінны адзначыць таксама, што сам стыль публіцыста Каліноўскага быў вельмі блізка да народнага маўлення (ён жа свядома імкнуўся да гэтага нават у нумарах сваёй “Мужыцкай праўды”), выкарыстоўваецца, як не для буйнога мастацкага твора, значная колькасць вуснапаэтычных мастацкіх сродкаў, што лішні раз пацвярджае: нават тут Кастусь заставаўся верным сабе, сваім жыццёвым ідэалам.

*Не наракай, Марыся, на сваю бяздолю,
Но прыёмі цяжкую кару Прадвечнага
волю,
А калі мяне ўспомніш, шчыра памаліся,
То я з таго свету табе адазвуся.*

Вядома, як закончыўся жыццёвы шлях К. Каліноўскага. А ягоная суджаная таксама не пазбегла царскіх рэпрэсій: летам 1864 года яе разам з усёй сям’ёй вышлюць у Сібір. Нямоглых бацькоў і дзяўчат паселяць асобна ад брата Юзафа, дапамога якога б тады вельмі падтрымала. Марыя цэлых дзесяць гадоў насіла жалобу па сваім пакараным жаніху, адмаўляючыся ад стварэння ўласнай сям’і, адмаўляючыся ад звычайнага сямейнага шчасця. Нялёгка гэта быў перыяд у яе жыцці. Толькі ўжо ў 1874 годзе, пасля вяртання ў родныя мясціны, а за гэты час дзяўчына пахавала сваіх бацькоў, сваю сястру Алену з мужам, яна дае згоду на шлюб з Войцахам Дмалеўскім. Яе муж таксама толькі што ваярнуўся зсылкі, куды быў сасланы за ўдзел у паўстанні 1863–1864 гадоў.

Многае з гэтай усеагульнай для беларускага краю трагедыі, свядома замоўчвалася, нешта тлумачылася, зыходзячы з пэўных то савецкіх, то нацыянальных інтарэсаў, а што датычыцца асабістага жыцця Кастуся Каліноўскага, дык яму ўвогуле ўдзялялі мала ўвагі. Можна нават сказаць, што яго свядома пазбавілі права на ўласнае шчасце. Быццам бы гераізацыя вобраза народнага заступніка патрабавала гэтага. Будзем спадзявацца, што многае ў далейшых даследаваннях і творах па тым гераічным перыядзе нашай гісторыі перайначыцца да рэальнага асэнсавання і асвятлення.

Літаратура

1. История белорусской дооктябрьской литературы. – Минск : Наука и техника, 1977. – 639 с.

2. Каліноўскі, Кастусь. За нашу вольнасць : творы, дакументы / К. Каліноўскі; укладанне, прадмова, пасляслоўе і каментарыі Г. Кісялёва. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1996. – 464 с.
3. Смирнов, А. Константин Калиновский / А. Смирнов В. // Герои 1863. Серия “Жизнь замечательных людей”. – М. : Молодая гвардия. – 1964. – 448 с.
4. Шалькевіч, В. Калі з’явілася імя Кастусь? / В. Шалькевіч // Голас Радзімы. – 1990. 1 лютага.
5. Шукеловіч, В. Марыя і Канстанцін / В. Шукеловіч // Новы час. – 2004. – № 11.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова